

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

УДК 347:340.12:342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v056.2025.1>

Харитонов Євген Олегович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
член-кореспондент НАПрН України
ORCID ID: 0000-0001-5521-0839

Харитонova Олена Іванівна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»
член-кореспондент НАПрН України
ORCID ID: 0000-0002-9681-9605

ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНА ЦИВІЛІСТИКА: ФОРМУВАННЯ ШКОЛИ

Актуальність. Питання формування та розвитку наукових правових шкіл в нашій державі привертають усе більше уваги вітчизняних науковців [1, 2], що є цілком природним, оскільки визначення характеру і тенденцій розвитку цивілістики дає можливість більш ефективного використання наукового потенціалу в цій галузі. У зв'язку з такими викликами часу як початок у 2014 році російської інвазії, пандемія коронавірусу 2019–2020 років, повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 року, загострилась проблема вивчення /встановлення значення і меж використання публічно-правових заходів у цивільних відносинах, що зумовило зростання інтересу до соціологічного, а згодом і до політологічного методів наукових досліджень. Водночас, згадані надзвичайні ситуації на тлі усе більш послідовної орієнтації України на європейські цінності, цінності відкритого суспільства зумовили також зростання значення антропологічного (людино-центристського) методу у цивілістичних дослідженнях, завданням яких усе більшою мірою стає вивчення співвідношення прав приватної особи та прав людини.

Постановка проблеми. Головним завданням, що, передусім, постає перед правознавцем, який веде наукові пошуки у галузі реалізації та захисту прав приватної особи, є з'ясування понятійного апарату та методології досліджень. Незалежно від об'єкту конкретної наукової розвідки кожен прав-

ник має чітко визначити для себе, що він розуміє під такими термінами, як «приватна особа», «приватне право», «цивільні відносини», «цивільне право», «суб'єктивне право», «інтерес», «цивільно-правові заходи», «метод цивільно-правового регулювання», «цивілістичний підхід», «методологія цивілістичних досліджень», ну і врешті, – що таке «цивілістика», взагалі, та що мається (чи може матися на увазі), коли йдеться про «українську цивілістику», зокрема.

Поняття «цивілістики» має важливе значення, оскільки від його розуміння залежить об'єкт /предмет, напрямки і характер досліджень у тій галузі, яку з певною мірою умовності можна віднести до «цивільного права».

Як зазначалося, у вітчизняному правознавстві цивілістика розглядається з двох позицій: 1) як узагальнююче поняття, що вживається для визначення суспільних відносин цивільно-правового змісту, пов'язаних з цивільним правом, проблемами нормативного регулювання майнових та особистих немайнових прав фізичних і юридичних осіб та практикою цивільних правовідносин (включаючи сімейно-правові, цивільно-процесуальні та приватні міжнародно-правові відносини); 2) як галузь юридичної науки, предметом якої є: норми цивільного права; цивільні правовідносини як юридична форма відповідних суспільних відносин, що регулюються цивільним законодавством; юридичні факти; судова, судово-господар-

ська і адміністративна практика застосування цивільно-правових норм [3, с. 363].

Однак навіть «двопозиційне» трактування терміно-поняття «цивілістика» (попри позірну всеохопність першого із запропонованих його розумінь), не відображає усіх аспектів цього концепту. Як свідчить практика наукових дискусій щодо розвитку правової системи України та напрямків удосконалення її законодавства, терміни «цивілістика», «цивілістичний підхід», «цивілістичне бачення» вживається також для позначення системи поглядів, принципово важливих позицій стосовно кодифікацій тощо [4, 5]. Це дає підстави для використання терміну «цивілістика» у ще одному сенсі – як системи поглядів щодо впорядкування майнових та немайнових відносин за участю приватних осіб з наданням переваги інтересам останніх.

Цивілістика, як наука про цивільне право, є сукупністю систематизованих знань, теорій, підходів, поглядів на цивільне право, як таке.

Структурними елементами цивілістики є: 1) теоретична цивілістика (методологія цивільного права); 2) практична цивілістика (догма цивільного права); 3) історична цивілістика; 4) порівняльна цивілістика. Саме теоретична цивілістика має дати відповіді на питання про методологію взагалі і значення антропологічного (людино-центристського) методу у цивілістичних дослідженнях, зокрема.

Стан дослідження проблеми. Проблемам людиноцентричного підходу останнім часом приділяється все більше уваги. В основному це стосується праць теоретиків права [6, 7, 8, 9, 10, 11], філософів права [12, 13], порівняльного правознавства [14], частково – запровадження даного методу у різні сфери буття: правосуддя [15, 16, 17], державного управління [18], освіти [19, 20] тощо. Стосовно сфери правового регулювання також є наукові розвідки щодо проблеми людиноцентризму [21, 22], загалом, у сфері адміністративного права [23, 24, 25, 26, 27, 28, 29], навіть у сфері приватного права, але вони вкрай нечисленні.

Тому є нагальна необхідність дослідження формування школи людиноцентричної цивілістики або людино-центричної цивілістичної школи.

Метою статті є визначення людиноцентричного підходу, а також проблеми формування людиноцентристської цивілістики.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи, що кваліфікуючими ознаками, які передусім визначають сутність цивілістичної школи (а відтак

можуть бути використані й для її найменування), є об'єкт, предмет та мета дослідження, а також проведення досліджень на особливих/ оригінальних методологічних засадах, що відрізняють її від прийомів, які використовують інші дослідники, запропонуємо найменування **«людино-центрична цивілістична школа»**.

Відтак першим завданням тут є з'ясування чинників використання виразу «людино-центрична» та з'ясування його співвідношення з термінами «антропологічна школа», «антропологічний підхід» «антропоцентричність» тощо (хоча раніше й самі вели мову про «антропологічний підхід» тощо).

Як зазначають дослідники «антропологічного підходу», предметом дослідження в межах юридичної антропології виступає нова галузь знань, що об'єктивує правову ментальність, яка визначається як психічне явище вищого порядку із притаманними йому закономірностями виникнення і розвитку, об'єктивними соціально-психологічними рисами, ознаками, особливими якостями у їх взаємозв'язку і взаємодії, специфічними задачами і функціями у колі явищ і проявів суспільного життя, правової культури. Предмет дослідження виходить за межі власне права і психології. Визначення предмету шляхом чіткого виокремлення явищ, категорій, понять дозволяє пізнати його сутність, зміст і форми, об'єктивно виявити і врахувати відповідну дію на поведінковий код спільноти, на визначення критеріїв соціалізації, оцінку рівня суспільного життя, проаналізувати його вплив на політико-правові процеси, можливості корекції системи цінностей і орієнтирів та подальші перспективи розвитку» [30, с. 5].

«Отже, предметом дослідження стає студіювання правової ментальності, значення якої активізується через наслідки існування в сучасній Україні практики розмаїтого праворозуміння і правового нігілізму.» [30, с. 7]. Іншими словами увага тут зосереджена на «дослідженні феномену правової ментальності, а відтак має сприяти підготовці процесів консолідації нашого дисперсного суспільства, визріванню єдиного праворозуміння, яке є єдиною гарантією нашого стабільного руху у майбутнє, сучасному розумінню проблеми суперечностей ментальних типів» [30, с. 11].

Натомість, «людноцентричність» з правового погляду припускає розуміння людини та прав людини як головної цінності сучасного суспільства, демократичного (відкритого) суспільства, Європейського Співтовариства, передусім [31].

Стаття F (н. н. ст. 6) Договору 1992 р. передбачає, що «Союз поважає основні права особи-

стості, як вони гарантовані Європейською конвенцією захисту прав людини й основних свобод і як вони впливають із загальних конституційних традицій держав-членів, у якості загальних принципів права Співтовариства». Таким чином, в основу загальних принципів права ЄС покладений пріоритет прав особистості, що закріплений у Європейській конвенції, і до того ж впливає з конституційних традицій європейських держав. Ці ж традиції визначають подальший розвиток національного права держав – членів Європейських Співтовариств.

Відтак «європейським правом» можна вважати виражене вербально уявлення, раціональне та емоційне сприйняття людиною права як частини «європейського світу» (європейської цивілізації), у якому існує ця людина, відчуваючи себе його частиною. На підґрунті такого загального розуміння «європейського права» «приватне право» може розглядатися у методологічному сенсі як суспільний підхід до визначення юридичного становища приватної особи у суспільстві, а у суб'єктивному – як правомочності, що належать приватній особі.

Сучасний концепт приватного права у об'єктивному сенсі в основних рисах був сформований наприкінці XIX – на початку XX ст. Потужним каталізатором метаморфоз концепту стали I та II Світові війни, які зумовили перегляд системи традиційних людських цінностей, пов'язаних з конституюванням «суверенітету приватної особи», зростанням ваги забезпечення прав людини. На такому підґрунті були прийняті Загальна декларація прав людини ООН 1948 р., а незабаром і європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., яка враховувала конституційні традиції європейських держав. Власне, остання відобразила головні положення Західного європейського концепту приватного права, які стали також методологічною основою створення приватного права ЄС.

Саме такий підхід має стати основою сучасного розуміння приватного права, котре є концептом європейської цивілізації, маючи своїм методологічним підґрунтям, передусім, лібералізм. Відтак в основу загальних принципів Європейського приватного права (приватного права ЄС), покладений пріоритет прав особистості, закріплений у Європейській конвенції. Ті самі традиції визначають вектор розвитку національного права держав – членів ЄС на тлі зростання питомої ваги морально-аксіологічної складової концепту приватного права, безумовною цінністю якого визнаються права та свободи людини.

Такий підхід є традиційним для «континентальних» правових систем.

Схематично традиційна юриспруденція описує правове регулювання (вплив) як формулювання владних приписів, наступне сприйняття суб'єктами права сенсу цих приписів і наступну свідому реалізацію ними владних приписів у своїй поведінці. У методологічно довершеному лаконічному стилі суть нормативістської концепції сформулював Ганс Кельзен: «Оскільки стосунки між людьми розглядаються як предмет правознавства, вони є об'єктом правового пізнання лише як правові відносини, себто як відносини, що встановлюються через правові норми» [32, с. 86].

Попри популярність такого підходу у нововладців і його достатню ефективність у звичайних умовах, у випадку надзвичайних ситуацій тощо, його ефективність виявляється невисокою внаслідок ігнорування владою бажання і готовності учасників суспільних відносин виконувати приписи недостатньо мотивованих, на їхню думку, норм (тобто, дії антропологічного чинника).

Варто зауважити, що, за визнанням Ганса Кельзена, відстоювана ним позиція Чистого Правознавства протистоїть так званій «егологічній» теорії права, котра вважає предметом правознавства не норми, а людську поведінку [32, с. 7].

Базовим положенням «егологічної» концепції права, сформованої Карлосом Коссіо, є ототожнення свободи і буття дієвого суб'єкта (звідси назва «егологія», похідне від ego). Карлос Коссіо поділяв усі феномени на ті, що є буттям-у-світі, та егологічні. До перших – належить «людське життя, об'єктивоване у матерії» (наприклад, твори мистецтва), друге – «живе і дійсне людське життя». Право – це егологічне явище, тобто виключно акти, дія, або свобода, що стала феноменом, «виявляючи себе». Норма-це лише понятійний інструмент пізнання чинності права. Для діючого суб'єкта критерієм акту свободи, «яка виявляє себе», тобто того, що це «той самий» акт, слугує «екзистенціальне належне», джерело якого – «інтуїтивне самобуття акту», тотожне «само-себе-мислячому» буттю, котре, як програмний комплекс ідей, первісних щодо буття-у-світі, інтегрує налаштованість суб'єкта на щось і відмову від протилежного. Вибір поведінки та оцінка суб'єктом свого акту як правового відбувається у процесі переживання екзистенційного належного у якості «індивідуальної норми поведінки».

Послідовники Карлоса Коссіо розглядають право як вільно обраний регулятор індивідуальної поведінки в межах обмежених можливостей

в інтерсуб'єктивній комунікації. Рамки можливого визначені юридичною нормою як поняттям. Але не норма, а реальна комунікація створює конкретне «живе» право, зміст якого – суб'єктивні права та обов'язки. Звідси впливає різниця між правом і законом: останній дає лише раціональну схему абстрактної поведінки, тоді як право виникає внаслідок екзистенційного переживання ситуації. Закон – судження про можливе право, засноване на абстракції минулої правової реальності; тому він не створює право, а лише «оформляє» його зміст [33].

На нашу думку, у пошуках відповіді на гібридні загрози, необхідності залагодження конфліктів інтересів, супутніх надзвичайним ситуаціям, визначенні юридичних заходів їхнього подолання тощо, егологічний підхід дає гарні орієнтири для вирішення проблеми.

3) такого погляду приватне право, можна розглядати як феномен, що: 1) ґрунтується на визнанні людини (приватної особи) самостійною цінністю: людина визнається не засобом, а метою права; 2) упорядковує відносини між приватними особами, забезпечуючи «суверенітет» кожної; 3) ставить на чільне місце приватний інтерес: акцентує увагу на економічній свободі, вільному самовираженні та рівності товаровиробників, захисті прав власників (у тому числі, від сваволі держави); 4) виходить з можливості вільного волевиявлення приватних суб'єктів при реалізації їхніх прав; 5) на засадах юридичної рівності учасників цивільних відносин, забезпечує ініціативність сторін при встановленні цивільних відносин та вільне волевиявлення суб'єктів при реалізації їхніх прав; 6) припускає широке використання договірної форми регулювання цивільних відносин; 7) містить норми, які «звернені» до суб'єктивного права і забезпечують його захист; 8) характеризується переважанням диспозитивних норм; 9) визначає судовий позов як основний порядок захисту прав та інтересів суб'єктів відносин.

Із урахуванням названих рис можна охарактеризувати приватне право, як концепт, що є сукупністю уявлень, правил і норм, котрі визначають статус людини (приватної особи) і забезпечують захист її прав та інтересів.

Зауважимо, що запропоноване розуміння приватного право не позбавляє необхідності з'ясування питання, наскільки виправданими є побоювання небезпеки невизначеності меж прав приватної особи. У зв'язку з цим, передусім, слід зазначити, що визнання за людиною права вільного вибору варіанту поведінки, яка не

шкодити іншій людині, сама по собі не створює загрози, оскільки поведінка людини є моральною за своєю природою, а моральна поведінка є однією з найбільш жорстких соціобіологічних демаркацій [34, с. 287].

Разом із тим, у тих випадках, коли виникає колізія у сфері прав людини, так само як і при колізії інтересів членів громадянського суспільства, держава вдається до нормативного регулювання поведінки людини, враховуючи при цьому національну ментальність та впливаючи на формування і трансформації правосвідомості у бажаному напрямку. Достатньо надійним підґрунтям приватного права, як сучасного європейського концепту, сутність якого полягає у правовому забезпеченні прав та свобод особистості, є лібералізм.

Спираючись на такий висновок, охарактеризуємо взаємини приватної особи, держави і громадянського суспільства «третьої сили», що існує у демократичній системі.

Погляд з позицій лібералізму зумовлює необхідність врахування особливостей людської складової громадянського суспільства [35, с. 80].

Громадянським суспільством є сукупність недержавних інститутів, організацій та об'єднань, що діють у публічній сфері. Структури громадянського суспільства порівняно із іншими структурними утвореннями є автономними від держави, створені в результаті ініціативи «знизу», а також характеризуються добровільною участю їх членів [36, с. 4].

При цьому йдеться про новий тип людини, який сформувався на підґрунті поділу праці, завдяки його регулятору – ринку [37, с. 11–15]. Ринок детермінує появу модульної людини, а сукупність модульних індивідів утворює громадянське суспільство. Громадянське суспільство, як певне соціальне відображення ринкової системи, «перекодовує» імперативи ринку на формули свободи, а формули свободи – на соціальні імперативи демократії. Принципова відмінність ринку полягає у тому, що він дозволяє подолати сваволю – особисту залежність людини від людини. Людські стосунки, суспільні відносини набувають безособового характеру. Разом із тим, громадянське суспільство є не простим віддзеркаленням ринку, а, швидше, його «ізоморфним відображенням». Бо, як ринок являє собою систему розподілу праці, так і громадянське суспільство постає як система розподілу (розділення) думок, ідей та об'єднань; як на ринку панують вільні «ринкові» ціни, так і в громадянському суспільстві вільно висловлюються думки, утворюються

громадські об'єднання, непадлеглі державі; як ринок живе в умовах мінливих цін, так і в громадянському суспільстві народжуються і вмирають ідеї, змінюється громадська думка, переформатуються об'єднання людей. Так само, як на ринку, у громадянському суспільстві головним важелем узгодження попиту і пропозицій, плюралізму поглядів та позицій, приведення їх у рівновагу, є злагода (суспільний договір) [38, с. 52–55].

Суть феномену громадянського суспільства у тому, що саме тут відбувається усвідомлення ринкових детермінант. Природним є плюралізм ідей, думок, розмаїття політичних, культурологічних, професійних та конфесійних об'єднань, які покликані виявляти і формувати ці ідеї та думки. Не держава нав'язує свої ідеї суспільству, а навпаки, громадянське суспільство висловлює свої вимоги державі. Усі ідеї відображають вимоги ринкової економіки з точки зору інтересів тієї чи іншої групи. Табу накладається тільки на політичні програми, які закликають до насильницького руйнування суспільного ладу. Оскільки кожна людина отримує можливість вибору в межах ринкової парадигми, громадянське суспільство стає сферою духовної і соціальної свободи. Можна говорити про межі цієї свободи, але не підлягає сумніву, що громадянське суспільство створює атмосферу суб'єктивного відчуття свободи у кожного індивіда, відчуття можливості вибору думок, об'єднань, спілок, форм діяльності [38, с. 54–55].

Зауважимо, що держава не керує громадянським суспільством, але, після свого становлення як правової держави, зобов'язана забезпечити умови його функціонування і життєдіяльності [39, с. 66], оскільки принцип пріоритетного функціонування громадянського суспільства стосовно державної влади є характерним для динаміки розвитку сучасної світової цивілізації [40]. (Огляд ознак громадянського суспільства [41]).

Сутнісними ознаками концепту громадянського суспільства на сучасному етапі, є такі основні сфери суспільного життя: публічна сфера (тобто сфера реалізації загального суспільного інтересу, а тому – сфера функціонування публічної влади), економічна сфера (в якій відбувається реалізація суто економічних інтересів і розвиток якої є можливим як за умови наявності громадянського суспільства, так і в умовах його відсутності або слабкості), сімейна сфера і, нарешті, громадська сфера, тобто сфера вільної комунікації членів суспільства з метою реалізації певного спільного інтересу, сфера реалізації свободи [42, с. 265].

Взаємодія держави з громадянським суспільством, правове забезпечення його функціонування головним чином забезпечується через публічне право.

Необхідність втручання держави у регулювання їх внутрішніх відносин виникає тому, що внаслідок розмаїття інтересів людей та їхніх груп громадянське суспільство, як зазначав Гегель, нагадує поле битви, де один приватний інтерес постійно суперечить іншому. Оскільки громадянське суспільство не може самотужки впоратися з цими конфліктами, примирити розрізнені інтереси тощо, воно для досягнення цієї мети формує державу, шляхом встановлення правових зв'язків і відносин, які створюють керуючі структури і визначають процедуру їх діяльності та співпраці. Відтак державна влада повинна створювати оптимальні умови для нормального функціонування громадянського суспільства, охороняти його, сприяти подоланню конфліктних ситуацій. Держава, котра слугує громадянському суспільству, є правова держава [43, с. 63], а основою їхніх стосунків – «людно-центристська» ідеологія [44]. Часом ці стосунки характеризуються у метафоричному стилі: «Демократична державна влада – це «нічний вартовий» у будівлі «особи, що самовдосконалюється». Вона – дієвий і активний посібник свободи, фізичної та духовної краси людини» [45, с. 11].

Зазначене стосується як забезпечення прав та свобод людини, так і функціонування ринку, без якого неможливе ні громадянське суспільство, ні приватне право.

Держава стосовно усіх зазначених концептів виконує функцію регулятора «за запитанням», а перелічені концепти є корелятами, що доповнюють одне одного у демократичному суспільстві, опосередковуючи сфери суспільно-політичну (громадянське суспільство), економічну (ринок), юридичну (приватне право).

Досвід України останніх років свідчить, що ефективне громадянське суспільство не завжди потребує чітких інституціоналізованих форм, оскільки поряд із такими формальними його інституціями як громадські об'єднання та інші, ключове значення у процесах державотворення відграють інші менш формалізовані форми суспільної організації – волонтерські рухи, благодійні ініціативи та інші специфічні практики громадськості. Саме тому, окрім формальної інституційної структури, категорія громадянського суспільства повинна охоплювати додаткові форми соціальної організації, які спрямовані на задоволення колективних (суспільних) інтересів [36, с. 11].

цюжок так, як шашлики нанижуються на шампури. Чим більшої кількості гілок права стосується пандекта, тим краще. З чинного ЦК можна запозичити чимало пандект. ... якщо хочемо відібрати у німців пальму першості в цивільній кодифікації, то цю лінію слід обов'язково переткнути. А це означає створення красивого й елегантного, повністю пандектного Цивільного кодексу України» [51].

Проте, як зазначалося, пандектна система (структура), попри переваги, має й низку істотних недоліків, найбільшим з яких є «нівелювання» значення приватної особи.

Думаємо, що зараз нашій державі у процесі оновлення цивільного законодавства, доцільно орієнтуватися не на зразки пандектної (точніше, «оновленої пандектної») системи / структури, а врахувати необхідність зміни акцентів у цивільно-правовому регулюванні, зроблених модерною Європою

В умовах зростання питомої ваги людської складової феномену права [52, с. 14], подальшого зростання уваги до захисту прав людини та потреб приватної особи особливої ваги набуває чітке визначення меж приватних та публічних інтересів, простір існування котрих умовно можна позначити як дихотомія «приватне право – публічне право».

Започаткована Ульпіаном дидактична мета розрізнення «приватного» та «публічного» у праві та законодавстві зберігається й досі [53].

Однак проблема з'ясування сутності феномену «приватне право» ускладнюється тим, що у вітчизняному правознавстві традиційно переважає «нормативний» підхід, при якому право розуміється як сукупність загальнообов'язкових норм. Це зумовлювало (і нерідко зумовлює й зараз) розгляд приватного права, як галузі права, отождолення права приватного і права цивільного тощо.

Вихід з цієї ситуації вбачається у проведенні досліджень у приватно-правовій сфері за допомогою концептного підходу, який дає можливість розглядати феномен «приватне право» як виражені вербально ідеї, уявлення, відчуття, що відображають сприйняття людиною феноменів, котрі стосуються встановлення і забезпечення реалізації прав приватної особи.

Концептний підхід дозволяє з'ясувати сутність і значення права та приватного права і за своєю сутністю є антитезою вузькому нормативістському розумінню права. Це є його суттєвою перевагою.

Висновки. Центальною постаттю в усіх сферах буття є людина, котра виступає як приватна

особа – індивідуально або у об'єднаннях приватних осіб. При цьому людина є також центральною постаттю серед суб'єктів цивільних відносин, що вимагає приділення їй належної уваги у Цивільних кодексах приватно-правового типу. А отже, необхідним є акцентування уваги у цивілістичних дослідженнях на людиноцентризмі як методологічному прийомі. «Людиноцентричність» з правового погляду припускає розуміння людини та прав людини як головної цінності сучасного суспільства, демократичного (відкритого) суспільства, Європейського Співтовариства, передусім. «Європейським правом» можна вважати виражене вербально уявлення, раціональне та емоційне сприйняття людиною права як частини «європейського світу» (європейської цивілізації), у якому існує ця людина, відчуваючи себе його часткою. На підґрунті такого загального розуміння «європейського права» «приватне право» може розглядатися у методологічному сенсі як суспільний підхід до визначення юридичного становища приватної особи у суспільстві, а у суб'єктивному – як правомочності, що належать приватній особі. Саме такий підхід має стати основою сучасного розуміння приватного права, котре є концептом європейської цивілізації, маючи своїм методологічним підґрунтям, передусім, лібералізм. Відтак в основу загальних принципів Європейського приватного права (приватного права ЄС), покладений пріоритет прав особистості, закріплений у Європейській конвенції. Ті самі традиції визначають вектор розвитку національного права держав – членів ЄС на тлі зростання питомої ваги морально-аксіологічної складової концепту приватного права, безумовною цінністю якого визнаються права та свободи людини.

З такого погляду приватне право, можна розглядати як феномен, що: 1) ґрунтується на визнанні людини (приватної особи) самостійною цінністю: людина визнається не засобом, а метою права; 2) упорядковує відносини між приватними особами, забезпечуючи «суверенітет» кожної; 3) ставить на чільне місце приватний інтерес: акцентує увагу на економічній свободі, вільному самовираженні та рівності товаровиробників, захисті прав власників (у томі числі, від сваволі держави); 4) виходить з можливості вільного волевиявлення приватних суб'єктів при реалізації їхніх прав; 5) на засадах юридичної рівності учасників цивільних відносин, забезпечує ініціативність сторін при встановленні цивільних відносин та вільне волевиявлення суб'єктів при реалізації їхніх прав; 6) припускає широке використання

договірної форми регулювання цивільних відносин; 7) містить норми, які «звернені» до суб'єктивного права і забезпечують його захист; 8) характеризується переважанням диспозитивних норм; 9) визначає судовий позов як основний порядок захисту прав та інтересів суб'єктів відносин.

Існує необхідність поступового «осучаснення» підходів до визначення правового статусу людини – учасника цивільних відносин, як

створення підґрунтя для перетворень у галузі регулювання торгового обігу. На жаль, вирішити це питання поки що не вдалося, що зумовлює нагальну необхідність вирішення його у процесі рекодифікації. Думаємо, що доцільно зробити це у вигляді вміщення у Цивільному кодексі після книги Першої «Загальні положення» книги Другої «Людина як приватна особа» або ж «Людина як учасник цивільних відносин».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Харитонов Є.О. Цивілістика: поняття, підходи та структура/ *Часопис цивілістики: Науково-практичний журнал*. Одеса, 2006. Вип. 1. С. 10–15
2. Майданик Р. Наука цивільного права України: поняття, предмет, методологія. *Про українське право: Часопис кафедри теорії та історії держави і права* Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка / За ред. проф. І. Безклубого. К.: Грамота, 2009. Чис. IV. С.101.
3. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.»Т.6.2004. С. 363 (автор статті – В.П. Нагребельний).
4. Мамутов В. І знову про загальноцивілістичний підхід. *Право України*. 2000. № 4. С. 93–94.
5. Харитонов Є. Антицивілістика, або Сім «неправд» так званого господарського підходу. *Право України*. 2000. № 9. С. 91–93.
6. Шафіров В. М. Людиноцентристський підхід як методологічна основа наукових досліджень у правознавстві. *Право України*. 2014. № 1. С. 148–155.
7. Шафіров В. М. Человеческоцентристский подход к пониманию права. *Право Украины*. 2010. № 4. С. 43–48.
8. Тараненко Л. Філософія людиноцентризму як світоглядний орієнтир розбудови сучасної української держави. URL: http://dspace.hpu.edu.ua:8080/xmlui/bitstream/handle/1/282/conf2013_NEPU_44-49.pdf?sequence=1
9. Кравченко Н.Г. Людиноцентризм як ідейна основа функціонування України за доби цифрової трансформації. *Київський юридичний журнал*. 2023. Вип. 4. С. 29–36.
10. Пархоменко Н.М. Людиноцентризм як сутність діяльності держави. *Альманах права. Людиноцентризм у праві: теоретико-прикладні засади*. Випуск 8. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. С. 31–35.
11. Плавич В.П. Природа людини через пізнання сутності права, або людиноцентризм у праві. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 58–63. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/30042>
12. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в системі сучасних цінностей: Доповідь на церемонії присвоєння титулу доктора Honoris Causa в Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської (м. Варшава, Польща), 24 травня 2023 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. 5(1). 1–6. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5126>
13. Кремень В. Філософія людиноцентризму як теоретична складова національної ідеї – ZN.ua
14. Тарасюк В. Суперечності реалізації принципу людиноцентризму права в історії розвитку правових систем світу. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 237–241.
15. Впровадження людиноцентричного підходу до правосуддя в Україні. URL: <https://ldn.org.ua/event/vprovadzhennia-liudynotsentrychnoho-pidkhodu-do-pravosuddia-v-ukraini/>
16. Виклики імплементації людиноцентричного підходу в правосудді. URL: <https://www.nsj.gov.ua/ua/news/vikliki-implementatsii-ludynotsentrichnogo-pidkhodu-v-pravosuddi/>
17. Гаврилюк О., Катеринчук Л. Людиноцентрична дискреція судової влади. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 248–256
18. Дмитренко Г. А. Людиноцентрична система державного управління в Україні: утопія чи шанс: колективна монографія / Г. А. Дмитренко, О. Л. Ануфрієва, С. В. Мудра та ін. / за заг. ред. Г. А. Дмитренко. К.: ДКС-Центр, 2014. 240 с.
19. Вишневецький О. Людиноцентризм як педагогічна проблема на тлі сучасних цивілізаційних процесів. *Освіта: всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2008. № 32/33. С. 10–11.
20. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. К.: Педагогічна думка, 2009. 520 с.
21. Танцюра О.С. Окремі питання реалізації основних принципів людиноцентризму в процесі здійснення державної правової політики у сфері приватноправового регулювання. *Юридичний вісник*. 2017. № 3 (44). С. 98–102.
22. Тараконич Т.І. Людиноцентризм у праві та правовому регулюванні: реалії сьогодення. *Альманах права. Людиноцентризм у праві: теоретико-прикладні засади*. Випуск 8. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. С. 281–284.
23. Авер'янов В.Б. Людиноцентристська ідеологія як основа реформування українського адміністративного права в умовах інтеграційного процесу *Держава та регіони. Сер. Право*. 2010. Вип. 2. С. 87–92.
24. Маслова А. Концепція людиноцентризму в адміністративному праві: передумови виникнення, зміст та нормативна основа. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2020, серпень. С. 114–124.
25. Міхровська М.С. Адміністративне право: від державного управління до людиноцентризму. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 6. С. 240–244.
26. Юровська В. В. Людиноцентристська концепція адміністративно-правової доктрини: філософський аспект нової ідеології адміністративного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. № 41. Т. 3. С. 96–102.

27. Юровська В.В. Людиноцентристська концепція адміністративно-правової доктрини як ідеологічна передумова перегляду змісту методів адміністративного права. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 6. С. 82–89.
28. Пархоменко Н.М. Людиноцентризм як сутність діяльності держави. *Альманах права. Людиноцентризм у праві: теоретико-прикладні засади. Випуск 8*. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. С. 31–34.
29. Мельник Р. Концепція людиноцентризму у сучасній доктрині адміністративного права. *Право України*. 2015. № 10. С. 157–165.
30. Журбелюк Г.В. Правова ментальність як об'єкт дослідження і предмет юридичної антропології. Антропология права: філософські та юридичні виміри: Матеріали III Всеукраїнського круглого столу. Л.: Сполом, 2008. С. 5
31. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Людина – центральна постать відкритого суспільства. *Часопис цивілістики*. 2022. Випуск 47. С. 5–13.
32. Кельзен, Ганс. Чисте Правознавство : 3 дод.: Пробл. справедливості / пер.з нім. О. Мокровольського. К.: Юніверс, 2004. 496 с.
33. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт. Том V. Протистояння відкритого та закритого суспільств і приватне право. (Частина I. Приватне право у відкритому суспільстві: монографія / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova. Одеса : Фенікс, 2022. 432 с.
34. Омелючук О.М. Поведінка людини: філософсько-правовий вимір: моногр. Хмельницький. 2012.
35. Сучасна правова енциклопедія; за заг ред. О.В. Зайчука. К., 2009.
36. Ішук С. І. Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 2(22). С. 4 (1–14)
37. Сміт А. Добробут націй: Дослідження про природу та причини добробуту націй: пер. з англ. К., 2001. С. 11–15.
38. Пасько І.Т., Пасько Я.І. Громадянське суспільство і національна ідея. (Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси). Донецьк, 1999. С. 52–55.
39. Кузнєцова Н. Громадянське суспільство, держава, приватне право: проблеми співвідношення та взаємодії. *Право України*. 2014. № 4. С. 66.
40. Оніщенко Н. До питання про пошук балансу у співвідношенні громадянського суспільства та держави: теоретико-методологічні аспекти. *Право України*. 2014. № 4. С. 55.
41. Колодій А. Громадянське суспільство: ознаки, структурні елементи, співвідношення із державою. *Право України*. 2014. № 4. С. 9–12.
42. Якубовський В.П. Громадянське суспільство: сутність, ключові ознаки та роль у сучасному світі. *Держава та регіони. Серія: Право*, 2022 р., № 2 (76). С. 264–269.
43. Біленчук П.Д., Гвоздецький В.Д., Сливка С.С. Філософія права: навч.посібник / за ред. П.Д. Біленчука. К., 1999. 208 с.
44. Лотюк О.С. До питання співвідношення громадянського суспільства і держави. *Часопис Київського ун-ту права*. 2014. № 2. С. 80.
45. Оніщенко Н.М., Стоєцький С.В., Сунегін С.О. До питання про відповідальність держави перед громадянським суспільством. *Часопис Київського ун-ту права*. 2014. № 2. С. 11.
46. Довгерт А.С. Теоретичні, техніко-юридичні та інші питання ре кодифікації цивільного законодавства України. Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євро інтеграційних процесів: матер. Всеукр. науково-практичної конф. (8-9 листопада 2019 р.). Одеса: Фенікс, 2019. С. 42–46.
47. Ромовська З. Українське цивільне право. Загальна частина. Акадeмічний курс: підр. К., 2005. С. 234–237.
48. Сімейне право України : підруч. / за ред. Ю. С. Червоного. К., 2004. С. 5–22.
49. Сімейне право України : підруч. / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. К., 2004. С. 3–16.
50. Ромовська З. В. Українське сімейне право : підруч. для студ. вищ. навч. закл. К., 2009. С. 20–22.
51. <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/tsyvilnyj-kodeks-ukrayiny-vyklyuchno-pandektnyj/>
52. Петро Мойсейович Рабінович, «Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства: деякі сучасні тенденції», *Право України*, 2014. № 1. С. 14.
53. Рабінович, Петро. «Приватне й публічне у природному праві та законодавстві.» *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 3 (38). С. 3–15.

Харитонов Євген Олегович, Харитонova Олена Іванівна

Людиноцентрична цивілістика: формування школи

Стаття присвячена питанням формування школи людиноцентристської цивілістики і тим категоріям, які є визначальними у цьому контексті. Питання формування та розвитку наукових правових шкіл в нашій державі привертають усе більше уваги вітчизняних науковців, що є цілком природним, оскільки визначення характеру і тенденцій розвитку цивілістики дає можливість більш ефективного використання наукового потенціалу в цій галузі. У зв'язку з такими викликами часу як початок у 2014 році російської інвазії, пандемія коронавірусу 2019–2029 років, повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 року, загострилась проблема вивчення /встановлення значення і меж використання публічно-правових заходів у цивільних відносинах, що зумовило зростання інтересу до соціологічного, а затим і до політологічного методів наукових досліджень. Водночас, згадані надзвичайні ситуації на тлі усе більш послідовної орієнтації України на європейські цінності, цінності відкритого суспільства зумовили також зростання значення антропологічного (людино-центристського) методу у цивілістичних дослідженнях, завданням яких усе більшою мірою стає вивчення співвідношення прав приватної особи та прав людини.

Встановлено, що терміни «цивілістика», «цивілістичний підхід», «цивілістичне бачення» вживається також для позначення системи поглядів, принципово важливих позицій стосовно кодифікацій тощо. Це дає підстави для використання терміну «цивілістика» у ще одному сенсі – як системи поглядів щодо впорядкування майнових та немайнових відносин за участю приватних осіб з наданням переваги інтересам останніх. Проаналізовано чинники використання виразу «людино-центрична» та з'ясування його співвідношення з термінами «антропологічна школа», «антропологічний підхід» «антропоцентричність» тощо.

Зроблено висновок, що «людиноцентричність» з правового погляду припускає розуміння людини та прав людини як головної цінності сучасного суспільства, демократичного (відкритого) суспільства, Європейського Співтовариства, передусім. Визначено, що «європейським правом» можна вважати виражене вербально уявлення, раціональне та емоційне сприйняття людиною права як частини «європейського світу» (європейської цивілізації), у якому існує ця людина, відчуваючи себе його часткою. На підґрунті такого загального розуміння «європейського права» «приватне право» може розглядатися у методологічному сенсі як суспільний підхід до визначення юридичного становища приватної особи у суспільстві, а у суб'єктивному – як правомочності, що належать приватній особі.

Зроблено висновок, що у пошуках відповіді на гібридні загрози, необхідності залагодження конфліктів інтересів, супутніх надзвичайним ситуаціям, визначенні юридичних заходів їхнього подолання тощо, егологічний підхід дає гарні орієнтири для вирішення проблеми.

З такого погляду приватне право, можна розглядати як феномен, що: 1) ґрунтується на визнанні людини (приватної особи) самостійною цінністю: людина визнається не засобом, а метою права; 2) упорядковує відносини між приватними особами, забезпечуючи «суверенітет» кожної; 3) ставить на чільне місце приватний інтерес: акцентує увагу на економічній свободі, вільному самовираженні та рівності товаровиробників, захисті прав власників (у томі числі, від сваволі держави); 4) виходить з можливості вільного волевиявлення приватних суб'єктів при реалізації їхніх прав; 5) на засадах юридичної рівності учасників цивільних відносин, забезпечує ініціативність сторін при встановленні цивільних відносин та вільне волевиявлення суб'єктів при реалізації їхніх прав; 6) припускає широке використання договірної форми регулювання цивільних відносин; 7) містить норми, які «звернені» до суб'єктивного права і забезпечують його захист; 8) характеризується переважанням диспозитивних норм; 9) визначає судовий позов як основний порядок захисту прав та інтересів суб'єктів відносин.

Доведено необхідність поступового «осучаснення» підходів до визначення правового статусу людини – учасника цивільних відносин, як створення підґрунтя для перетворень у галузі регулювання торгового обігу. На жаль, вирішити це питання поки що не вдалося, що зумовлює нагальну необхідність вирішення його у процесі рекодифікації. Тому пропонується зробити це у вигляді вміщення у Цивільному кодексі після книги Першої «Загальні положення» книги Другої «Людина як приватна особа» або ж «Людина як учасник цивільних відносин».

Ключові слова: людиноцентричність, цивілістика, приватна особа, приватне право, громадянське суспільство, правовий статус людини, відкрите суспільство, егологічний підхід, наукова школа, європейське право.

Kharitonov Yevhen, Kharitonova Olena

Human-centered civilization: formation of a school

The article is devoted to the issues of formation of the school of human-centered civilization and the categories which are crucial in this context. The issues of formation and development of scientific legal schools in our country are attracting more and more attention of national scholars, and this is quite natural, since determining the nature and trends of civilization development makes it possible to use the scientific potential in this area more efficiently. Due to such challenges as the beginning of the Russian invasion in 2014, the coronavirus pandemic of 2019-2029, and the full-scale Russian invasion on February 24, 2022, the problem of studying/establishing the meaning and limits of the use of public law measures in civil relations has become more acute, which has led to an increased interest in sociological and then political science research methods. At the same time, the above-mentioned emergencies against the background of Ukraine's increasingly consistent orientation towards European values and the values of an open society have also led to an increase in the importance of the anthropological (human-centered) method in civil law research, the task of which is increasingly to study the relationship between the rights of an individual and human rights.

The author establishes that the terms “civilization”, “civilizational approach”, “civilizational vision” is also used to denote a system of views, fundamentally important positions with regard to codifications, etc. This gives grounds to use the term “civilization” in another sense – as a system of views on the regulation of property and non-property relations involving private individuals with preference given to the interests of the latter. The author analyzes the factors of use of the expression “human-centered” and clarifies its correlation with the terms “anthropological school”, “anthropological approach”, “anthropocentricity”, etc.

It is concluded that “human-centeredness” from the legal point of view implies understanding of a person and human rights as the main value of modern society, democratic (open) society, and the European Community, first of all. It is determined that “European law” can be considered a verbalized representation, rational and emotional perception of law by a person as part of the “European world” (European civilization) in which this person exists, feeling

himself or herself to be a part of it. On the basis of this general understanding of “European law”, “private law” can be viewed in the methodological sense as a social approach to determining the legal position of a private person in society, and in the subjective sense as the powers belonging to a private person.

The author concludes that in the search for a response to hybrid threats, the need to resolve conflicts of interest accompanying emergencies, and the identification of legal measures to overcome them, etc., the egoistic approach provides good guidance for solving the problem.

From this perspective, private law can be viewed as a phenomenon that: 1) is based on the recognition of a person (private individual) as an independent value: a person is recognized not as a means, but as an end of law; 2) regulates relations between private individuals, ensuring the “sovereignty” of each; 3) puts private interest in the forefront: it emphasizes economic freedom, free expression and equality of producers, protection of property rights (including against arbitrariness of the state); 4) it proceeds from the possibility of free expression of will of private entities in the exercise of their rights; 5) it is based on the principles of legal equality of participants in civil relations, ensures initiative of the parties in establishing civil relations and free expression of will of the subjects in the exercise of their rights; 6) provides for the widespread use of the contractual form of regulation of civil relations; 7) contains provisions that are “addressed” to subjective law and ensure its protection; 8) is characterized by the predominance of dispositive provisions; 9) defines a lawsuit as the main procedure for protecting the rights and interests of the parties to relations.

The author proves the need for gradual “modernization” of approaches to determining the legal status of a person as a participant in civil relations, as a basis for transformations in the field of trade regulation. Unfortunately, this issue has not yet been resolved, which necessitates an urgent need to address it in the process of recodification. Therefore, it is proposed to do so by placing in the Civil Code, after Book I, “General Provisions”, Book II, “A person as a private person” or “A person as a participant in civil relations”.

Key words: human-centeredness, civilization, private person, private law, civil society, legal status of a person, open society, egoistic approach, scientific school, European law.